

Põlidsõq keeleq ja kultuuriq muutuisi aol

Põliskeeled ja -kultuurid muutuste ajal

Indigenous languages and cultures in the time(s) of change

Võro Instituudi süüskonvõrõnts Võrol

31. oktoobril 2025

TEESIQ / TEESID

Kliima muutuminõ: miä om täämbä ja miä tulõ hummõn

Piia Post

Paaril viimasel aastal on maakera temperatuur tõusnud oodatust kiiremini, jõudes tasemeteni, mida teadlased prognoosisid alles aastakümnete pärast. See tekitab küsimuse, miks nii juhtunud on. Oma ettekandes selgitan kliimamuutuste põhjuseid, nagu teadlased neid mõistavad. Süvenen andmetesse, mis näitavad kliimamuutuste avaldumist nii globaalselt kui ka Eestis. Toon välja, kus on meie teadmised kindlamad ja kus on suuremad määramatused. Lõpetuseks kirjeldan, kuidas meie valikud aitavad kaasa kliimamuutuste ohjamisele.

Vadjalaste hääbumisest ajaloo lainemõllus

Enn Ernits

Vadjalased asustasid muiste Lääne-Ingerit ja Kirde-Eestit. Tänaseks on vadja keel, eesti lähim sugulaskeel, praktiliselt välja surnud. 19. sajandi keskpaiku registreeriti veidi üle 5000 vadjalase, kuid ajapikku on nende arv üha kahanenud. Vadjalaste hääbumise on esile kutsunud üksteisega seotud füüsiliste ja vaimsete põhjuste kompleks, mille hulka kuuluvad poliitilised, sõjalised, majanduslikud, looduslikud, demograafilised, keelelised, kultuurilised, religioossed ja psühholoogilised tegurid.

Vadjalaste arvu kahanemist on jõudsasti põhjustanud valitseva riigi poliitika, mida on iseloomustanud põhimõte: „Üks riik, üks rahvas, üks keel“, mis avaldub kitsamalt majandus-, rahvus-, keele-, usu- jm poliitikana. Pikaajalised sõjategevused on tugevasti mõjutanud vadjalaste saatust. Piirkonda on üritanud vallutada ja taasvallutada nii venelased, sakslased kui ka rootslased. Teise maailmasõja päevil paisati vadja kogukond laiali.

Hääbumise kiirendajaid olid migratsioonid ja küüditamised. Äärmiselt negatiivselt on mõjunud venelaste, ingerisoomlaste jt üha kasvav infiltratsioon Ingerimaale. 16. sajandil ajasid saksa ristirüütlid osa vadjalasi (hilisemad kreevinid) sõjavangidena Kuramaale Bauska kindlust ehitama. Rootsi ajal XVII sajandil rändasid vadjalased massiliselt Venemaale. Pärast pärisorjuse kaotamist (1861) lahkusid paljud inimesed kodupaigast, et hakata mujal kas talusulaseks, tehasetööliseks jne. Võõrsil sai suhtlemiskeeleks vene keel. Sageli abielluti teisest rahvusest inimesega. Paljusid küüditati 1930. aastatel.

Ristiusustamisel olid vadjalased sunnitud vastu võtma kreeka õigeusu. Rootsi ajal hakati neid pöörama luteri usku, mis põhjustas koos raskete majandusoludega massilise väljarännu Venemaale. Jumalateenistuste mõjul asendus hõimuidentiteet õigeusuidentiteediga. Vaipole ehk Soome lahe äärsete külade vadjalaste seas ja naabruses on sajandeid elanud suurema rahvaarvuga isurid ja nende keelt hakati pidama prestiižikamaks. Üha sagedamini hakati määratlema end isurina. Linnastumine ja industrialiseerimine hävitasid traditsioonilise rahvakultuuri. Käibelt kadusid regilaulud, kannel ja torupill. Asemele tulid vene laulud ja lõõtspill. Vadjalastel ei saanud tekkida iseseisvat kõrgkultuuri. Koolid asutati vadjalaste alale alles 19. sajandi teisel poolel. Õppetöö toimus ainult vene keeles. Venekeelne kirjasõna ja raadio, pärastpoole televisioon, intensiivistasid assimileerumist. Muutustele aitasid kaasa psühholoogilised tegurid (väikese rahva ja keele halvustamine jm).

Kraasna maarahvas ni seo kujotaminõ läbi ao

Tobias Weber

Seo ettekannõq näütäs Kraasna maarahva ja keele aoluulist arõngut võrdlusõn tuuaoliidsi hindamiisiga kogokunna ni keele kotsilõ. Ku tuu häönü keelesaarõ ülene saatus om teedäq, sis hindamiseq kraasna keele häämise aost ja viisist vaihtõsõq lättide vaihõl kõvastõ. Oskar Kallas kirot´ 1903. aastagal, et "suremas on see meie suguharu, kuivamas ihu- ja vaimuelu, muutumas keele ja meele poolest" (1903: 10). Ummõhtõ kirjeldedäs 1914. aastaga kõnõlõjidõ keelepruukmist ildampa ku "väga hea ja ladus idaseto keel" (Iva 2015: 516).

Küsümüs olõ-iq õnnõ keele liigendusõst, ehk kas Kraasna varieteete oll´ üts vai kats, minkast tõnõ oll´ parõmbidõ alalõ püsünü – hoobis rohkõmb om küsümüs uurja kaehtusõn ja hoiangu võtmisõn diskursusõn (midä uurja kirut´ ja määne kontekst tuu ümbre käve).

Säändsit diskursuisi või löüdä ka täämbädse päävä põliskiil man: midä uurja (abstraktsõlt) pidä keeles, kedä tä (abstraktsõlt) pidä keele kõnõlõjas, midä vahtsõq kõnõlõjaq umast keelepruugist arvasõq ja kuis tuud hindas uurja. Kraasna jaos ommaq tähtsäq mõnõq seletüseq sotsiolingvistilidse ökoloogia arõngust ao joosul, muuhulgan kõnõlõjidõ liiguskõlõmine, abielõq, keelekihistüisi kaominõ vai püsümine ülesvõtmisõ aos.

Lisas Kraasna juhtumisõlõ tetäs seon ettekandõn võrdlõmist ka põlitsidõ kiili aktuaalsidõ uurimistsihtega, näüdätäs, kuis saa pruukiq positsioonilisust (ingl. *positionality*) perimüsmatõrjaliga tüütegemise man.

Variatsioon meä keeles

Rogier Blokland

Meä keel on vähemusraha läänemeresoome keel, mida on traditsiooniliselt räägitud Põhja-Rootsis. See on tihedalt seotud põhjapoolsete soome murrete ja Norra kveeni keelega. Alates 2000. aastast on meä keel olnud üks Rootsi ametlikest rahvusvähemuste keeltest koos soome, saami keelte, romani ja jidišiga ning seda on hakatud taaselustama ja elavdama. Mõnikord arvatakse meä keel kokku Tornio jõe teisel kaldal Soomes räägitava soome keele murdega, kuid teinekord rõhutatakse selle staatust ühe Rootsi rahvusliku keelena. Kui Rootsis on keele staatus vaieldamatu, siis nt Soomes ei paista selline tunnustus veel laiemalt levinud olevat.

Käesolev uurimus keskendub nüüdisaja meä keele varieerumisele ja peamine uurimisküsimus on järgmine: millist keelelist varieeruvust esineb tänapäeva meä keeles nii kirjalikus kui ka suulises vormis? Meie andmed pärinevad hiljutisest välitööst, samuti raadio- ja telesaadetest, veebilehtedelt, kirjandusest ja sotsiaalmeediast. Muutujate hulka kuuluvad rootsi laensõnad, foneetika, morfoloogia, süntaks ja koodivahetus. Meie kvalitatiivse analüüsi tulemused näitavad pidevust: mõlemal pool Rootsi-Soome piiri kirjutatud ilukirjandusest ja Rootsis kasutatavast administratiivkeelest kuni uute kõnelejate ebastandardse morfosüntaksini ning fraaside sümboolse kasutuseni sotsiaalmeedias. Mõnel juhul võib meä keel sisaldada nii soome kirjakeele kui ka soome ühiskeele kõnekeele jooni. Samuti vaatleme vanemaid salvestisi, arutame varieeruvuse põhjusi ning rõhutame varieeruvuse detailse kirjelduse tähtsust käimasolevates taaselustamispuüdlustes.

Loodusnimed läänemeresoome kohanimeses Lätis

Karl Pajusalu, Uldis Balodis, Valts Ernštreits

Viimastel aastatel on oluliselt täienenud liivi kohanime andmekogud (vt Ernštreits 2023), senist uurimistööd Kuramaal võtab süstemaatiliselt kokku uus liivi kohanime kataloog (Ernštreits et al. 2024). See võimaldab ka teha põhjalikemaid võrdlusi Põhja-Läti salatsiliivi kohanimeainesega, mida esitavad nt Pajusalu, Winkler 2011, 2015, samuti lõunaeesti päritolu kohanimedega Ida-Lätis, kus eriti teadmine Lutsi keelesaare kohanime kohta on kiiresti kasvanud (vt Balodis 2020). Uued andmed annavad võimaluse jälgida, kuidas kohanimed kajastavad ümbritsevaid maastikke ja loodusolusid, kus liivlased ja lõunaeestlased on kunagi elanud.

Ettekandes esitame võrdleva ülevaate loodusnimedest, mis ilmnevad kuraliivi, salatsiliivi ja lutsi kohanimes. Võttes arvesse nii suuremate loodusobjektide ja asustuskeskuste nimesid kui ka mikrotoponüüme, vaatleme, kuidas need väljendavad kohtade looduslikku eripära. Püüame leida vasteid neile nimedele ja nimetamisviisidele ka lähialadelt Eestis. Meie esialgsed uurimistulemused näitavad, et liivi asustusnimed tähistavad asendit looduses mitmel erineval viisil, millest mõned ei ole Eestis tavalised. Lutsi kohanimedele on kergem leida vasteid Kagu-Eestist, kuid sedagi mitte alati.

Läti läänemeresoome päritolu kohanimesed tuleb hästi esile seos ajalooliste maastike ja loodusoludega. See on tähelepandav nendegi nimede puhul, mida alates 2023. aastast on hakatud esitama kakskeelsetel teeviitadel Kuramaal, kus lätikeelsele kohanimele on lisatud liivikeelne. 2025. aastal sai ka Põhja-Lätis ajaloolisel Liivimaal esimese liivikeelse tähise Aģe jõgi ehk Aģjoug. Lutsi ja teiste lõunaeesti kohanime jäädvustamine teesiltidel seisab veel ees, see on aga põhjendatud asustusloo seisukohast ning samuti näitamaks nimede algset seost ümbritseva loodusega. Läänemeresoome kohanime tähistamine ja nende algse tähenduse selgitamine on muutunud eriti tähtsaks praegusel muutuvate loodusolude ajal.

Viited

Balodis, Uldis 2020: *Lutsi kiele lementar. Ludzas igauņu valodas ābece*. Rīga, Ludza: LU Lībiešu institūts un Ludzas pilsētas galvenā bibliotēka.

Ernštreits, Valts 2023. Liivi kohanime andmebaasi kujunemine. Emakeele Seltsi aastaraamat 68 (2022), 52–71. <http://dx.doi.org/10.3176/esa68.03>

Ernštreits, Valts, Pēteris Dambergs, Baiba Šuvcāne 2024. *Lībiešu vietvārdu katalogs*. Rīga: Latvijas Universitātes Lībiešu institūts, biedrība «Līvōd īlma».

Pajusalu, Karl, Eberhard Winkler 2011. Salatsi liivi kohanimed keelekontaktide kajastajana. – *Keel ja Kirjandus* 3, 176–189.

Pajusalu, Karl, Eberhard Winkler 2015. Salatsiliivi maastikusõnad Põhja-Liivi kohanimesed. – *Eesti Loodus* 6-7, 22–25.

Issues of Latgalian identity in emigration after World War II

Vladislavs Malahovskis

At the end of World War II, approximately 120,000–140,000 Latvians had found refuge in Western countries. Of these, approximately 7,000–10,000 were Latvians (Latgalians) from the Latgale region. Despite a common sense of belonging to the lost homeland of Latvia and common hopes for a free and independent Latvian state, the Latvian intelligentsia in emigration was not united. It consisted of various public and scientific organizations (Latgalian authors were mainly published in the Vladislavs Locis publishing house in Munich, Germany, etc., while Latvian (Baltians) authors in the publishing house “Daugava”, Sweden, etc.).

The Latgalian intelligentsia tried to cooperate through the Latgale Research Institute (LRI). The LRI and the Latgalian Publishing House, headed by V. Locis, were the most influential Latgalian organizations, which called on the Latgalian intelligentsia scattered all over the world to cooperate and maintain the idea of Latgalianism. However, despite these efforts at cooperation, the circles of the Latgalian emigration intelligentsia were not united either. There were several objective and subjective causes for this.

Under democratic conditions, the Latgalian intelligentsia in emigration could freely express their views, which differed on several issues: the Latgalian (Lettigalls) issue in exile and in the homeland; church services and the written language; the concept of history (the policy of the authoritarian regime of Kārlis Ulmanis and Latgale), etc.

Some Latgalians, aware of their limited place in the vast émigré world, tried to exaggerate their identity – for example, by claiming that the Latgalians are a separate ethnos. The contradictions were also exacerbated by the fact that the more radical part of Latgalians, regarding the understanding of Latvian unity and Latgalian identity, tried to express their views on behalf of all Latgalians.

Võro keele olokõrd nõvvokogodõ ao kuulõn ja ütiskunnan

Hipp Saar

Ettekandõn tulõ juttu võro keele olokõrra muutumisõst – kuis Eesti Vabariigi perioodilõ umatsõlt jakku ütidsõ keele luumisõ ja murdõkeele koolist välläjuurmisõ tüü, a samal aol kasvi ka võrokõisi hindätiidmine. Varramba om märgit, et keelevahetus võrokõisi perrin alust´ 1960. aastil, ku pall´oq naksiq latsiga eesti keele kõnõlõmist parõmbas pidämä.

Seo tüü uur´ tuu protsessi aoluuliidsi tagamaid. Uurmistüü om tett kuulõ opikavvu, inspektiirmise aruandidõ ja intervjuudõ põh´al. Tull´ vällä, et murdõkiili vastalisus es olõq üllest puult tulnu käsk, a inämb edesipүүdlike haridusinemiisi katsõtus ka kõnõlõmisõn kõrda luvvaq. Avalikku arvamist võro keele ja Eesti murdõkiili kottalõ om kaet rajoonilehti (paigapäälside aolehti) põh´al, kost joonistus vällä Vana-Võromaa ülene murõq rahva kiräkeelest tõistmuudu keele peräst, päämädselt koolin. Küländ varra avaldus aolehtin sõski ka poolõhoit kodokandi keelele ja lövvüs noid, kiä kodokandi keele kaitsõs vällä astusõq. 1970. aastist muutu ka nõvvokogodõ kultuurin murdõkiili mõistminõ inämb avvolidsõs asas, miä vei ka võro aktivismini.

Kodomaa sündmüisi kõrval and ettekannõq ka väiku sissekaehusõ vällämaalõ pagõnuisi võrokõisi hindätiidmisest.

Koolilatsi ja oppajidõ arvamisõ võro ja seto keele pruukmisõ kottalõ projekti „Umakultuur mi ümbre“ piluutkuulõn ja latsiaidun

Rõõmusossa Triin ja Uguri Kadri

Alates 1960. aastatest on Võro- ja Setomaal eelkõige keelehoiakute tõttu toimunud keelevahetusprotsess, mille käigus on võro ja seto keel jäänud pigem vanaemakeeleks ning keele ellujäämisel muutub üha tähtsamaks haridussüsteem (Plado, Lindström & Pilvik, 2023). Õpetajate ja õpilaste hoiakud määravad keelevalikuid ka tänases haridussüsteemis, ent enamasti pööratakse keeleõppes tähelepanu eelkõige keeleoskuse tasemele.

Eesti-Läti koostööprojekti “Umakultuur mi ümbre” pilootkoolides ja lasteaedades läbiviidud uuringu üks eesmärk oli välja selgitada õpetajate ja õpilaste võro ja seto keelega seotud arusaamad ja hoiakud. Õpetajate jaoks on oma keel soe ja loomulik ning seda kasutatakse eelkõige mitteformaalsetes olukordades. Õpilased leiavad, et kohati tekitab keelevalik põlvkondade vahel barjääri ning noored tunnevad end täiskasvanute soojast suhtlusruumist väljajäetuna. Keelehoiakute uurimine ja teadlik kujundamine haridussüsteemis võib luua võimaluse põlvkondadevahelise tõkke ületamiseks ning võro ja seto keele ellujäämiseks.

Kirjandus

Plado, Helen; Lindström, Liina; Pilvik, Maarja-Liisa (2023). Võro ja seto keele olukorrast 20.–21. sajandil. Oma Keel, 3–10.

Võro ja seto keelen lugõminõ – ku hulga ja midä?

Mariko Faster, Helen Plado

2025. aasta septembrin ja oktoobrin veimi läbi uurmisõ, midä ja ku hulga võro ja seto keelen loetas. Uurminõ putut' õnnõ päält 18-aastaidsi täüskasunuid. Kokko kogosi 317 vastust. Kússemi nii ao- ku ka ilokirändüse teossidõ lugõmisõ kotsilõ, miä ommaq üleni võro- vai setokeelidseq vai sõs paralleelselt katõn keelen. Ku raamat om eesti keelen, a õnnõ katõkõnõq om võro keelen, jäi raamat uurmisõst vällä. Kússemi ka internetilehekülgi (sotsiaalmeediä postitus, nali, blogi vms) lugõmisõ kotsilõ.

Lisas kaimiq, ku hulga ja määntsit raamatit Võromaa raamadukogodõst lainutõdas. Varramba (2022) om tsipakõsõ uurit ka tuud, midä inemise võro keelen lukõq tahtvaq.

Uurminõ näüdäs', et laembalt teedäs ja loedas Umma Lehte ja aolehte Setomaa, sammamuudu ommaq laembalt tunnõduq võro- ja setokeelidseq Tähekeseq. Sotsiaalmeediä postitusõq jõudvaq niisamatõ laja publikuni (87%-ni), a võrokeeline ilokirändüs om tunnõt kimmide autoridõ kaudu. Luulõtajist ommaq populaarsõq Contra ja Kauksi Ülle, proosa- ja draamakiränikest loetas kõgõ inämb Kauksi Ülle, Ilvese Aapo ja latsikiränikest Laanõ Triinu ja Rahasepä Raineri raamatit.

Raamadukogodõst om lainat kõgõ inämb Võro-Seto tähtraamatit (1031 kõrda Võro maakunnan), "Mino Võromaa" kogomikkõ (633 kõrda Võro maakunnan) ja "Võromaa kodoluuraamatut" (563). Proosaraamatist om kõgõ populaarsõmb Kaplinski Jaani "Latsepõlve suve" (247), luulõst om kõgõ inämb lainus võet Vananurmõ Ilmari raamatut "Vii üle vii" (148) ja latsikirändüsest Laanõ Triinu raamatut "Suur must koer. Suur must pini" (391).

Postri

"Ahvide pasteedi" inemolõmisõst

Agu Vissel

Inemolõmisõ mustri maailman muutus. Etnosõq muutusõq – mõni kosus, tõnõ kaos. Om hulga teemasit, minka om väiksil etnoisil rassõ panusta. Väiksil om võimalik nõsõda inemolõmisõ mustrin Dunbari piiri (vrd Dunbari arv) hoolitsõjas. Näost näkku köüdüside tervüsesaarõstik (võrgustik). Schedrovitsky kooli kogõmus, Maslow ja Csikszentmihalyi seletüs.